

با کاروان معرفت

(بررسی روند اعزام دانشجویان به اروپا در دوره قاجار و تاثیر آن در نهضت مشروطیت)

تألیف:

دکتر بهمن زینلی

(عضو هیأت علمی گروه تاریخ دانشگاه اصفهان)

انتشارات آذر نهان

۱۳۹۶

سرشناسه	: زینلی، بهمن، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: با کاروان معرفت : بررسی روند اعزام دانشجو به اروپا در دوره قاجار و تاثیر آن در نهضت مشروطیت/ تالیف بهمن زینلی
مشخصات نشر	: تهران: راز نهان، ۱۳۹۶ .
مشخصات ظاهری	: ۱۶۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۸-۲۱۷-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
عنوان دیگر	: بررسی روند اعزام دانشجو به اروپا در دوره قاجار و تاثیر آن در نهضت مشروطیت .
موضوع	: دانشجویان ایرانی -- اروپا-- تاریخ
موضوع	: Iranian students -- Europe-- History
موضوع	: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ق.
موضوع	: Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925
موضوع	: ایران -- اوضاع اجتماعی -- قرن ۱۳ق.
موضوع	: Social conditions -- 19th century -- Iran
رده بندی کنگره	: LB۲۳۷۶/۶/الف۹ز۹ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	: ۳۷۰۱۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۸۲۲

آدرس: میدان انقلاب، اول جمعا' زاده جنوبی، کوچه دانشور، پلاک ۱۲، واحد ۲ شماره تماس: ۰۲۱۶۶۹۰۱۸۴۱ - ۰۹۱۲۲۳۰۲۶۹ آدرس "مرونیکی": raznahanbook@gmail.com آدرس سایت: www.raznahanbook.ir	
--	---

که عنوان کتاب با کاروان معرفت
 بررسی روند اعزام دانشجو به اروپا در دوره قاجار و تاثیر آن در نهضت مشروطیت
 که مولف بهمن زینلی
 که صفحه آرا رضا کاوه
 که طراح جلد رضا کاوه
 که ناشر رازنهان
 که شمارگان ۱۰۰۰ نسخه
 که نوبت چاپ اول ۱۳۹۶
 که قیمت ۱۳۷۰۰ تومان

ISBN: 978-600-448-217-2

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: کلیات
۱۵	طرح مسئله
۱۷	اهداف تحقیق
۱۸	ضرورت و اهمیت تحقیق
۲۰	روش تحقیق
۲۱	فصل‌بندی تحقیق
۲۲	پژوهشی درباره منابع
۲۳	سفرنامه میرزا صالح شیرازی
۲۴	تاریخ بیداری ایرانیان
۲۴	تاریخ حیات یحیی
۲۴	زندگانی من «یا تاریخ سیاسی اجتماعی قاجار»
۲۵	تاریخ انقلاب مشروطه
۲۵	مقدمات مشروطه
۲۵	فراماسونری در ایران
۲۶	ایران و جهان
۲۶	امیرکبیر و ایران
۲۷	تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران
۲۷	اعزام محصل به اروپا در دوره قاجار
۲۸	مقاله‌ها

فصل دوم: اوضاع سیاسی اجتماعی ایران در آغاز قرن نوزدهم..... ۲۹

ایران در آغاز قرن نوزدهم..... ۲۹

اوضاع داخلی و زمینه‌های دخالت اروپاییان در ایران..... ۲۹

روابط خارجی ایران در آغاز قرن نوزدهم..... ۳۳

روابط با عثمانی..... ۳۳

روابط با فرانسه..... ۳۴

روابط با انگلستان..... ۳۵

روابط با روسیه..... ۳۶

بیداری ایرانیان..... ۳۸

جنگ‌های ایران و روس..... ۳۹

ورود مبعوثان سیاسی..... ۳۹

هیئت مأمورین..... ۴۲

بازرگانان..... ۴۲

اقدامات عباس میرزا..... ۴۲

فصل سوم: روند اعزام محصل به اروپا..... ۴۵

اولین کاروان اعزامی..... ۴۵

دومین کاروان اعزامی..... ۵۰

میرزا سید جعفر..... ۵۲

میرزا محمد صالح شیرازی کازرونی..... ۵۵

میرزا محمد جعفر..... ۵۸

میرزا رضا «سلطان توپخانه»..... ۵۸

استاد محمدعلی چخماق‌ساز..... ۵۹

میرزا جعفر..... ۵۹

سومین کاروان اعزامی..... ۶۰

چهارمین کاروان اعزامی..... ۶۴

اعزام محصل در دوره ناصرالدین‌شاه..... ۶۷

امیرکبیر و اقدامات او..... ۶۸

پنجمین کاروان اعزامی..... ۶۸

فصل چهارم: کانون دانشجویان اعزامی و مسائل و مشکلات آن‌ها..... ۷۳

کانون دانشجویان اعزامی..... ۷۳

۷۵	 انگلستان
۷۵	 فرانسه
۷۷	 روسیه
۷۷	 عثمانی
۷۹	 مشکلات دانشجویان
۸۳	 ویژگی‌های محصلان اعزامی
۹۰	 نقاط ضعف اعزام محصل از ایران در مقایسه با عثمانی و ژاپن
۹۳	 عثمانی
۹۳	 ژاپن
۹۹	فصل پنجم: نتایج اعزام محصل به اروپا
۹۹	 محصول کاروانیان
۱۰۴	 گزراهگی
۱۱۵	 نقش دانشجویان اعزامی به اروپا در بیداری ایرانیان و شکل‌گیری نهضت مشروطه
۱۱۵	 الف: زمینه‌های نهضت مشروطیت در ایران
۱۱۷	 ۱. عوامل داخلی پیدایش مشروطیت
۱۱۷	 بیداری مذهبی
۱۱۹	 بیداری سیاسی
۱۲۰	 ۲. عوامل خارجی پیدایش مشروطیت
۱۲۱	 ب: نهضت مشروطیت و تأثیر محصلان اعزامی
۱۲۱	 میرزا صالح شیرازی
۱۲۲	 میرزا ملکم خان
۱۲۴	 ملک‌المکملین
۱۲۴	 صنیع‌الدوله
۱۲۷	نتیجه‌گیری
۱۳۵	فهرست منابع
۱۳۵	 فهرست کتاب‌ها
۱۳۷	 فهرست مقالات
۱۳۹	ضمایم
۱۵۵	نمایه

مقدمه

ارتباط فرهنگی و مهاجرت برای کسانی که در علم و ادب و دانش از جمله پدیده‌هایی است که ریشه تاریخی کهن دارد. روایات و اسناد باقی‌مانده از اعصار قدیم وجود این ارتباط فرهنگی را میان جوامع و تمدن‌های گوناگون به روشنی تأیید می‌کنند و این اسناد نشانگر این نوعیت هستند که بشر از روز نخستین به روابط اجتماعی و ارتباط فرهنگی علاقه‌مند بوده و تلاش کرده که به نحوی زندگی بهتر را از دیگران فراگیرد. با رشد امکانات بشر و استفاده از کاغذ و متداول شدن آموزش و پرورش مکتوب، مهاجرت‌های علمی افزایش یافت و در کنار مهاجرت‌هایی که بر اثر شرایط طبیعی می‌گرفت، مهاجرت‌هایی نیز جهت فراگرفتن علوم انجام گرفت. طالبان علم به دنبال استادان دانات و شهریه‌ها به شهری و از مدرسه‌ای به مدرسه‌ای در سفر بودند. در ایران بعد از اسلام وجود نظایه‌ها، شهرهای بزرگ و وجود امکانات آموزش عالی در این اماکن موجب گردیده بود که دانش‌دوستان از آن برای رعای دور و نزدیک راهی این مدارس شوند؛ اما تمام این مهاجرت‌ها مربوط به روزگار قدیم بود و جدای از یک سیستم نوین که قابل‌مقایسه با شیوه‌ی امروز باشد صورت می‌گرفت؛ اما دوره قاجار دوره نوین تاریخ ایران است که هیچ شباهتی با گذشته خویش ندارد.

آغاز تاریخ معاصر ایران و شروع حکومت سلاطین قاجار هم‌زمان با تحولات بزرگی در اروپا از جمله ظهور ناپلئون بناپارت در فرانسه و تهدید منافع انگلیس و روس بود. هم‌زمان با این تحولات

در اروپا، جنگ‌های ایران و روس در شرق باعث گردید گروهی از بزرگان ایران از جمله عباس میرزا و قائم‌مقام اول به فکر چاره بیفتند. این آگاهی و احساس نیاز باعث شد که آن‌ها تلاش کنند از امکانات جهان غرب برای اصلاح ساختار کشور استفاده کنند. آن‌ها جهت کمک به رشد و ترقی ایران اقدامات ارزنده‌ای را صورت دادند که از جمله این امور اعزام جمعی از محصلین به اروپا بود. اعزام محصل به اروپا در اوایل کار با حسن نیت و بنا به یک ضرورت تاریخی صورت گرفت و بانیان این کار از سیاستمداران لایق تاریخ معاصر ایران به شمار می‌روند. عباس میرزا چهره‌ی خوش‌نام خاندان قاجار و وزیر او قائم‌مقام اول که از معدود رجال کاردان تاریخ ایران بود از پایه‌گذاران روند اعزام محصل به اروپا بودند.

اعزام محصل به اروپا از سال ۱۲۲۶ هـ ق/ ۱۸۱۱ م آغاز شد و برای نخستین بار یک گروه ۲ نفری اعزام انگلستان شدند. این اعزام ادامه یافت و تا به امروز نیز ادامه دارد. البته امیرکبیر با ایجاد دارالفنون تلاش کرد تا از تبعات منفی اعزام محصل به اروپا جلوگیری نماید و با همین نیت اولین دانشگاه ایران را بر پا نمود. دوره‌ی ناصرالدین شاه با وجود اینکه عصر استبداد سیاسی و رکود فعالیت علمی بود؛ اما چهره‌های شاخصی رخ نمایان کردند که در روند بیداری ایرانیان نقش مؤثری ایفا نمودند. سیاست‌مدارانی چون میرزا حسین خان سپهسالار و روشنفکرانی چون سید جمال‌الدین اسدآبادی - میرزا ملکم خان ناظم‌الدوله کسانی که تفکرات آن‌ها در جهت مشروطه نقش اساسی داشت از جمله شخصیت‌های تأثیرگذار این دوره به حساب می‌آیند. اعزام محصل به اروپا در دوره قاجار ویژگی خاص خود را داشت که تلاش می‌شود در بخش‌های مختلف بیان آن‌ها شود. آنچه در این سطور بیان می‌شود ذکر این مطلب است که اعزام محصل به اروپا تنها به انگیزه رشد و تعالی این سرزمین صورت گرفت اما این آرزو هیچ‌گاه تحقق نیافت. البته این سخن به معنای این نیست که هیچ تأثیر مثبتی نداشت. تأثیر این فکر حقیقتاً زیاد بود اما افسوس که نتایج نهائی آن هیچ‌گاه آرزوی بانیان این فکر را برآورده نساخت.

در این پژوهش تلاش می‌شود که ضمن بررسی چگونگی اعزام محصلین به اروپا به عواملی که باعث گردید این حرکت نوگرایانه به تمام اهداف خود نرسد، اشاره گردد و تلاش می‌شود که این ابهام که چرا ما از غرب عقب ماندیم به تصویر روشن مبدل گردد.

این تحقیق به‌دوراز عوامل سیاسی صورت گرفته و صرفاً یک تحقیق تاریخی می‌باشد؛ اما این بدان معنا نیست که هیچ ربطی به مسائل سیاسی ندارد. چراکه عمده مبانی سیاست جامعه ایرانی در عصر قاجار درگیر همین مسائل است. آشنایی با تفکر غرب بر اثر همین امر بود. این محصلان اعزامی و فرنگ‌رفتگان بودند که برای اولین بار سیاست غربی را فراگرفتند و آن را به‌عنوان سوغاتی به ارمغان آوردند و این ارمغان بود که تا به امروز به همراه ماست و امروز نیز اثرات آن به‌روشنی هویداست. ورود اندیشه غرب به ایران حاصل همین امر بود. موضوع تهاجم اندیشه غرب که اکنون مباحثی را در جامعه ایرانی مطرح کرده حاصل همین عوامل بود. قریب دو قرن است که جامعه ایرانی به‌طور مستقیم مورد تهاجم فرهنگی مغرب زمین قرار گرفته و اکنون مبتلابه بیماران فرهنگی شده و بسان آن ره از گرگ ترسیده که بجای گریز از چنگال گرگ، در پی او روان شده است. این درد فرهنگی را د چگونه باید درمان کرد و راه علاج را از چه کسی باید پرسید. این‌ها همه سؤالاتی است که پاسخ به آن‌ها نیازمند گذشتن از این تحقیق تلاشی است برای پیمودن راه شناخت این عوامل گرچه بسیار محدود و ناکافی است ولی امید آن است که روزنه‌ای باشد برای ره‌پویندگان علم و دانش و کسانی که خدمت به این ابر حاد را جزء وظایف خویش می‌شمردند. نویسنده این سطور بر این مهم واقف است که تحقیق حاصل از نقص نیست و امید آن دارد که بتواند با مراجعه به منافع بیشتر و مطالعات گسترده‌تر، این نقایص را برطرف نماید. در پایان لازم است یادی بکنم از زند یاد استاد فرهیخته جناب آقای دکتر مهدی مهرعلیزاد که تقویت‌های ایشان زمینه توجه نویسنده به این موضوع را فراهم ساخت.

تیرماه ۱۳۹۶

بهمن زینلی